

University of Tabriz-Iran
Quarterly Journal of
Philosophical Investigations
ISSN (print): 2251-7960 (online): 2423-4419
Vol. 13/ Issue.27/ summer 2019

The Relationship between Sublimity and Morality in Kant's Pre-critical Thought (regarding observations... and remarks...)

Fatemeh Mehrzad Sadaghiani¹, Masoud Olia²

1. *PhD Student of philosophy, Islamic Azad University, Science and Research Branch of Tehran, Tehran, Iran, Email: mebrzad.fatemeh@gmail.com*

2. *Associate Professor, Tehran University of Art (corresponding author) Email: masoud.olia@gmail.com*

Abstract

This essay considers the relationship between sublimity and morality in Kant's pre-critical thinking doesn't have a systematic philosophical form. The reasons can be sought out in these two things are: first, aesthetic feeling and moral feeling haven't been distinguished clearly and have been defined in terms of each other. Second, morality is grounded in feeling, not pure practical reason and it is *a priori* principle. In *Observations on the Feeling of the Beautiful and Sublime*, Kant invites human beings to ground moral principles on **general affection**. Although these principles are universal, they are not speculative rules and every human being should find them in his bosom. These are the **feeling of beauty and dignity of human nature**. In *Remarks on the Observations on the Feeling of the Beautiful and Sublime*, Kant's thinking about morality changes in the way that can be regarded as the basis of his thought in the critical period. However, he still believes that moral feeling is a kind of feeling of pleasure and displeasure to which we are not passive, but we are active because of possessing **moral freedom**.

Keywords: Sublimity, General affection, Virtue, Moral feeling, Moral freedom.

Introduction

The concept of the sublime has undergone fundamental evolutions throughout history, but it has always maintained its relation to the moral and the transcendent. Kant in his pre-critical thought as well as in his transcendental philosophy has described this relationship clearly.

In this essay we are going to examine this relationship in two works of the pre-critical period of Kant's thought, naming *Observations... and Remarks in the Observations of the Feeling of the Beautiful and Sublime*. These two works were written in the 1760s when Kant tends to a newly-established movement, named "popular philosophy". This movement had fewer abstract aspects, instead, it was more practical and wanted to simplify philosophy for ordinary people. With this point in mind, we are going to show how morality and sublimity relate to each other and also what the quality of this relationship is.

Kant's Approach in Pre-critical Period

In this period, Kant regards aesthetics as a posteriori discipline that has no rule. In aesthetics, feeling is more important than understanding. The other feature of pre-critical aesthetics is that it has been written for ordinary people to improve their taste. Kant, in those works, tries to introduce the ways of achieving the goals that nature has set for us. In his view, these ways are "finer feelings", which are "feelings of sublime and beautiful."

Because of this kind of approach, some commentators believe that there is no analysis of the concepts of the beautiful and the sublime in those two works and therefore it is impossible to take a coherent philosophical theory out of them. In contrast, the other commentators believe pre-critical and critical thought cannot be separated, because Kant has the same concerns about aesthetics and morality in these two periods.

The Relationship between Sublimity and Morality in *Observations*

In this section, we will examine the characteristics of the beautiful and the sublime to show which one has a stronger relationship with morality. A way of connecting sublimity to morality is general principles. In Kant's view, among moral qualities, only true virtue is sublime and true virtue can only be grafted upon principles. Kant argues that these principles which are the basis of sublimity, are not speculative rules, but the consciousness of a feeling that lives in every human breast. It is a kind of universal moral feeling that subordinates one's particular inclinations to an enlarged one. This feeling culminates in "genuine virtue" which is distinct from adopted virtue and the simulacrum of virtue. The first one is related to the feeling of the beautiful and the second one to the feeling of honor. Meanwhile, genuine virtue is tightly connected to the feeling of the sublime.

The Relationship between Sublimity and Morality in *Remarks*

This work shows the evolution of Kant's thought toward a rationalist moral theory about observations. In this work, Kant differentiated moral obligation

from aesthetic categories to emphasize that obligation is more concerned with universality and necessity.

The other concept that has a central role in this work is human freedom and has four meanings. Freedom in the proper sense is moral freedom and is also the principle of virtue. Moral freedom is fulfilled through general will and what is necessary through a general will is an obligation. About the relationship between sublimity and morality, Kant believes that “beautiful actions consist of those to which one has no obligation” or “one must conceal an obligation to be beautiful.” In conclusion, what is related to obligation and moral freedom is the sublime.

Conclusion

In both pre-critical and critical periods of Kant's thought, there is a special relationship between the concept of the sublime and morality and sometimes there are some common points in the relationship in two periods. But what differentiates these two periods is that in critical philosophy Kant has separated morality from aesthetics by grounding morality on the pure practical reason, while in the pre-critical period these two fields are described in terms of each other. However studying the works of this period on aesthetics and morality, can pave the way to understand the evolution of Kant's thought and also the second and third *Critiques*.

References

- Kant, Immanuel (2005) *Notes and Fragments*, Translated by Curtis Bowman; Paul Guyer; Frederick Rauscher, New York: Cambridge University Press.
- Kant, Immanuel (2007) *Anthropology, History, Education*, Edited by Gunter Zoller and Robert B. Loudon, Cambridge: Cambridge University Press.
- Kant, Immanuel (2012) *Observations on the Feeling of the Beautiful and Sublime and Other Writings*, Edited by Patrick Frierson; Paul Guyer, New York: Cambridge University Press.

نسبت والایی و اخلاق در تفکر پیشانقدی کانت (با تکیه بر دو اثر مشاهدات... و ملاحظات...)*

فاطمه مهرزاد صدقیانی**

دانشجوی دکتری فلسفه، دانشگاه آزاد اسلامی، واحد علوم و تحقیقات تهران، تهران، ایران (نویسنده مسئول)

مسعود علیا

استادیار گروه فلسفه، دانشگاه هنر تهران

چکیده

در این مقاله نشان خواهیم داد که نسبت والایی و اخلاق در دوره‌ی پیشانقدی تفکر کانت شکل فلسفی نظام‌مندی ندارد و علت آن را می‌توان در این دو چیز جست: اولاً در این دوره احساس زیبایی‌شناختی و احساس اخلاقی متمایز از یکدیگر نیستند و برحسب یکدیگر تعریف می‌شوند. ثانیاً اخلاق مبتنی بر احساس است، نه عقل عملی محض و اصل پیشین آن. کانت در *مشاهداتی در باب احساس امر زیبا و امر والا* انسان‌ها را فرامی‌خواند تا اصول اخلاقی‌شان را بر عاطفه‌ی کلی بنا کنند. این اصول هرچند کلی‌اند، اما قوعد نظری نیستند و هر فرد باید آن‌ها را با رجوع به قلبش بیابد. این اصول همان احساس زیبایی و کرامت طبیعت انسان است. در *ملاحظات بر مشاهداتی در باب احساس امر زیبا و امر والا* با آن که در تفکر کانت نسبت به اخلاق دگرگونی‌هایی صورت می‌گیرد و عناصری وارد آن می‌شوند که بعداً در دوره‌ی نقدی پایه و اساس قرار می‌گیرند، اما او همچنان معتقد است که احساس اخلاقی نوعی احساس لذت و درد است که نسبت به آن منفعل نیستیم و می‌توانیم فعالانه در آن مداخله کنیم. علت آن هم برخوردار بودن از آزادی اخلاقی است.

واژگان کلیدی: والایی، عاطفه‌ی کلی، فضیلت، احساس اخلاقی، آزادی اخلاقی.

تایید نهایی: ۹۷/۶/۳۰

* تاریخ وصول: ۹۷/۴/۱۹

**E-mail: mehrzad.fatemeh@gmail.com

هر زمان که تجربه لباس فهم متعارف را از تن به در کند، هر زمان که قدرت عین یا رویدادی چنان باشد که کلام از بیان آن ناتوان افتد و محمل‌های مقایسه محو شوند، آن‌گاه به احساس امر والا پناه می‌بریم. بدین ترتیب، امر والا حدود عقل و بیان را همراه با حسی از این‌که در پس پشت این حدود چه می‌تواند باشد به ما نشان می‌دهد. این چه‌بسا توضیح‌دهنده‌ی ارتباط امر والا با امر متعالی باشد. (Shaw 2006: 2)

امر والا از قرن اول میلادی، نزد لونگینوس (Longinus)، تا زمان کانت تحولات اساسی‌ای را پشت سر گذاشته و در پس این تحولات اساسی اندیشه اندیشمندان بسیاری نقش‌آفرین بوده است: از بوالو (Nicolas Boileau) مترجم اثر لونگینوس گرفته — که والایی را چونان «مفهوم» مهم و بدیع معرفی کرد — تا جان دنیس (John Dennis) و شافتسبری (Shaftesbury) که در تغییر شکل این مفهوم از امری بلاغی به امری زیبایی‌شناختی سهمی بسزا داشتند؛ از ادmond برک (Edmund Burke) تجربه‌گرا گرفته — که به عقیده‌ی شا در نظریه‌ی امر والایی اوست که نخستین بار چرخشی سوژکتیو رخ می‌دهد — تا فیلسوفان آلمانی عقل‌گرا که تلاش می‌کردند احکام زیبایی‌شناختی را به درجه‌ی کلیت و ضرورت برسانند، و در آخر نیز به عقیده‌ی بسیاری از مفسران در نقد قوه‌ی حکم کانت است که اولین مواجهه کاملاً فلسفی با امر والا صورت می‌گیرد.

در طول تمام این تغییرات، والایی همواره ارتباط خود با امر متعالی و امر اخلاقی را حفظ کرده است. به‌عنوان مثال: لونگینوس والایی را با megalophrosyne (بزرگ‌نفسی) و برک آن را با «فضایل بزرگ» چون بردباری و عدالت مرتبط دانسته است که احساس احترام را برمی‌انگیزند. کانت نیز هم در دوره پیشانقدی و هم در تفکر نقدی و استعلایی‌اش ارتباط معناداری میان این دو امر برقرار کرده است. او در کتاب *مشاهداتی در باب احساس امر زیبا و امر والا*^۲ والایی را موجب ایجاد حساسیتی در روح می‌داند که آن را آماده فضیلت‌مند شدن می‌کند؛ همچنین در نقد سوم، برای درک امر والا در طبیعت، پرورش ایده‌های اخلاقی درون انسان را لازم می‌شمارد. البته همان‌طور که از عنوان مقاله هم پیداست، در این نوشتار می‌کوشیم به طور خاص رابطه میان والایی و اخلاق را در تفکر دوره پیشانقدی کانت مورد کاوش قرار دهیم. در این زمینه بر دو کتاب *مشاهدات و ملاحظاتی بر مشاهداتی در باب احساس زیبا و والا*^۳ تمرکز خواهیم کرد. در عین حال برای آن‌که چگونگی این پیوند در تفکر پیش‌نقدی آشکارتر به چشم آید، در مواردی به مقایسه این دو دوره می‌پردازیم، آن‌هم به‌صورت اشاره‌وار و گذرا، زیرا تفکر نقدی و استعلایی کانت به قدری که بتواند برای روشن‌سازی بخش دیگر تفکر او یاری‌کننده باشد مورد تحلیل و بررسی قرار گرفته است.

کانت دو اثر پیشانقدی نام برده را در دهه ۱۷۶۰ و در نیمه عمر خود نگاشت، سال‌هایی که بیشتر تمایل به جنبش نوپایی به‌نام «فلسفه‌ی عامیانه» داشت. این جنبش جنبه‌ای کمتر انتزاعی و بیشتر کاربردی داشت و درصدد بود فلسفه را برای عامه‌ی مردم ساده و قابل‌فهم کند. اکنون با در نظر گرفتن

این‌که دو اثر مذکور با چنین پیش‌زمینه‌ای به نگرارش درآمده‌اند و باتوجه به این‌که کانت در این دو رساله به‌صراحت میان امر زیبایی‌شناختی و امر اخلاقی ارتباط برقرار کرده است، باید بگوییم که تمرکز این مقاله عمدتاً بر نشان دادن چگونگی و کیفیت این ارتباط است، این‌که در این دوره از تفکر کانت زیبایی‌شناسی و اخلاق هنوز به تمایز واضحی از یکدیگر نرسیده‌اند، بدین‌معنا که اخلاق در این دوره هنوز کاملاً بر عقل محض مبتنا نیافته است، بلکه برحسب احساسات زیبایی‌شناسانه تعریف می‌شود. مفاهیم اخلاقی‌ای چون تکلیف، احترام و اصل همگی بر مبنای «عاطفه کلی» و نوعی «احساس لذت و درد» تعریف می‌شوند و از این راه با احساس والایی ارتباط می‌یابند.

رویکرد کانت در دوره پیشانقدی

در تفکر پیشانقدی کانت زیبایی‌شناسی رشته‌ای پس از تجربه است و نمی‌تواند هیچ قاعده و قانون مشخصی داشته باشد، بنابراین بررسی مسائل آن تنها از جنبه‌ی روان‌شناختی و تاریخی ممکن است. کانت در آن دوره دانش بشری را بر اساس سه روش از هم متمایز کرده بود: «علم، قواعد (دستورالعمل آموزه‌ها) و نقد... زیبایی‌شناسی ذیل این آخرین مقوله قرار می‌گیرد» (zammito 1992: 31). از نظر کانت علم و نقد دو گونه از دانش‌اند که مقابل هم قرار می‌گیرند. او معتقد است که زیبایی‌شناسی علم نیست، زیرا در آن عناصر پیش از تجربه وجود ندارد. در زیبایی‌شناسی احساس مهم است، نه فهم. بنابراین بی‌انصافی کرده‌ایم اگر بگوییم کسی که ارزش زیبایی را در نمی‌یابد، نقصی در فهمش وجود دارد. کانت برای آن‌که منظور خود از «علم» و «نقد» را مشخص کند از عقاید باومگارتن و هنری هوم (Henry Home) در زمینه زیبایی‌شناسی کمک می‌گیرد و در درس گفتارهایش درباره منطق چنین می‌گوید:

باومگارتن فیلسوف در فرانکفورت این طرح را در سر داشت که زیبایی‌شناسی را تبدیل به علم کند. هوم با نگاهی دقیق‌تر زیبایی‌شناسی را نقد نام نهاد، زیرا زیبایی‌شناسی هیچ قاعده‌ای را به‌صورت پیشین به‌دست نمی‌دهد که برای تعیین بخشیدن به حکم کافی باشد... بلکه قواعدش را به‌صورت پس‌ازتجربه ارائه می‌کند و قوانین تجربی را تنها از طریق مقایسه کلی می‌سازد. (به نقل از *ibid*: 30)

هنری هوم در سال ۱۷۶۲ اثری منتشر کرد به‌نام عناصر نقد^۴. این اثر سال بعد از انتشارش به آلمانی ترجمه شد و تأثیر خودش را در زیبایی‌شناسی آلمانی گذاشت: «جستارهای ابتدایی هر در... آوازه‌ی [هوم] در مبحث زیبایی‌شناسی را هم‌اندازه باومگارتن می‌داند. دلایلی برای تقویت این فرض وجود دارد که این مقایسه را از استادش کانت آموخته است» (*ibid*). کانت نیز در تفکر پیشانقدی‌اش با تأثیر پذیرفتن از این فیلسوف اسکاتلندی زیبایی‌شناسی را تنها به‌صورت نقد امکان‌پذیر می‌دانست و اظهار داشت که این دسته از احکام نمی‌توانند کلیت احکام علمی را، که برخاسته از قوانین پیشین است، داشته باشند. بدین‌ترتیب می‌بینیم که کانت در زیبایی‌شناسی پیشانقدی‌اش به همان نتیجه تجربه‌گرایان دست پیدا می‌کند، اما استدلالی که او به‌کار می‌گیرد با استدلال تجربه‌گرایان متفاوت است. اعتقاد پلوهار بر این

است که علم نبودن زیبایی‌شناسی از نظر کانت به دلیل تأثیر «تجربه‌گرایی انگلیسی نیست، بلکه به معضل لایب‌نیتسی - ولفی مربوط می‌شود که برمبنای آن دو حالت کاملاً متمایز شناخت وجود دارد، فکر متمایز در مرتبه‌ی بالاتر و دریافت حسی مغشوش در مرتبه‌ی پایین‌تر» (به نقل از: Rayman 2012: 34). از آن‌جا که در عقل‌گرایی آلمانی دریافت حسی کمال خاص خود را ندارد، بنابراین زیبایی‌شناسی نمی‌تواند قواعد مخصوص به خود را داشته و از صفت علم بودن برخوردار باشد.

پسین بودن زیبایی‌شناسی تنها ویژگی آن در این دوره از تفکر کانت نیست. او دو اثر *مشاهدات* و *ملاحظات* را برای مخاطب عام به نگارش درآورده است. در اثر اول به وضوح از دیدگاه مشاهده‌گرانه و نه فیلسوفانه سخن گفته است و در اثر دوم، که یادداشت‌هایش بر نسخه‌ی شخصی اثر اول است، علاوه بر آن‌که نمایان‌کننده گرایش عام‌نگر اوست، گامی است به سوی آن‌چه بعدها شخصیت اصیل و فلسفی کانت دانسته شده است. در این دو اثر مخاطب کانت گروه نخبه جامعه که برخوردار از تفکر نظری‌اند نیست؛ روی سخن او با عموم مردم باسواد جامعه است. هدف کانت در این دوره هدفی مدنی و عمل‌گرایانه است، او در پی معرفی وسایلی است که انسان از طریق آن بتواند به هدفی که طبیعت برایش در نظر گرفته دست پیدا کند. کانت این وسایل را در کتاب *مشاهدات/احساسات عالی‌ای معرفی می‌کند* که «عمدتاً دو گونه است؛ احساس امر والا و احساس امر زیبا» (Kant 2012: 14). او از رهگذر این احساسات عالی «به ملاحظه‌ی ذوق‌ها و رسوم گوناگون در میان انسان‌ها می‌پردازد و آن‌ها را فراهم‌کننده دسترسی بدون معضل به طبیعت انسان‌ها می‌داند... [هم‌چنین تلاش می‌کند از این طریق] ذوق زیبایی‌شناختی را بهبود ببخشد و به پرورش اخلاق یاری رساند» (Meld Shell & Velkley 2012: 1-2).

همین ویژگی مشاهده‌ای و عام‌نگر بودن دو اثر مذکور موجب شده عده‌ای از مفسران بدین عقیده برسند که از این دو اثر نظریه‌ای اصیل و فلسفی قابل‌استخراج نیست. از برجسته‌ترین این مفسران می‌توان گایر را نام برد. او بر این عقیده است که چون در آن‌زمان کانت استاد رسمی دانشگاه نبوده و معیشتش به محبوبیت درس‌گفتارهایش وابسته بوده، *مشاهدات* را باید اثری به حساب آورد: «کانت آن را فقط برای ترقی دادن شهرت دانشگاهی‌اش به چاپ نرساند، بلکه در معرض توجه عموم قرار گرفتن را هم مد نظر داشت» (Kant 2007: 19). او در این باره با لحنی معتدل‌تر از برخی مفسران دیگر می‌گوید:

مشاهدات در اصل به بررسی تفاوت سلايق زیباشناختی میان دو جنس و ملیت‌ها و نژادهای گوناگون اختصاص دارد؛ و هیچ تحلیلی از خود مفاهیم و تجارب امر زیبا و امر والا عرضه نمی‌کند. بنابراین از هیچ‌کدام از نظریه‌های متمایز امر زیبا و امر والا که کانت سال‌ها بعد در نقد قوه حکم (۱۷۹۰) به‌دست می‌دهد حکایت نمی‌کند. (Kant 2005: 1)

به همین دلیل است که گایر می‌گوید:

در حقیقت، مشاهدات از آن دسته از آثاری است که کانت بعداً آن را انسان‌شناسی از منظر عملی می‌نامد... منظور کانت از انسان‌شناسی از منظر عملی مطالعه‌ی آن نوع از خصوصیات روان‌شناختی انسان است که بر اعمال او تأثیر می‌گذارند، همان‌گونه که ویژگی‌های متفاوت شرایط انسان مثل جنسیت، ملیت و نژاد اعمال او را متأثر می‌کنند. (Kant 2007: 19)

با وجود تمام این تفاسیر، گایر این رساله را به کلی خالی از اهمیت نمی‌داند. از نظر او اهمیت این رساله در خط سیر فکری کانت از لحاظ نظریات زیبایی‌شناختی نیست (هرچند از این منظر هم می‌توان اهمیت کمی برای آن قائل بود)، بلکه اهمیت و نفوذ آن در «آشکار کردن شکل‌گیری نظریه اخلاقی» (ibid) کانت است. به عقیده‌ی گایر، اهمیت اخلاقی مشاهدات در بخش دوم آن است که به واضح‌ترین شکل نمایان می‌شود، زیرا از مفاهیمی چون فضیلت راستین، اصول کلی و مهار کردن تمایلات از راه این اصول سخن به میان می‌آید. از نظر گایر، نسبتی که در این بخش میان امر والا و امر زیبا با مفاهیم مربوط به فضیلت برقرار می‌شود، آن نمی‌تواند نظریه‌ای زیبایی‌شناختی تلقی شود، به این دلیل که استفاده از صفات والا و زیبا تنها زمینه‌ای فراهم کرده است تا نظریه اخلاقی کانت به بروز و ظهور برسد، درحالی‌که در مورد خود این مفاهیم زیبایی‌شناختی مطلب نو و قابل توجهی ارائه نشده است. به بیان دیگر، کانت از زیبایی‌شناسی سود می‌جوید تا عقیده راستین خودش در باب اخلاق را به نمایش بگذارد. درمقابل این گروه از مفسران، دسته‌ی دیگر با تأیید وجود جنبه‌های تجربی و جامعه‌شناختی در این اثر، معتقدند نمی‌توان انکار کرد که مفاهیم زیبایی‌شناختی امر زیبا و امر والا در مشاهدات به خوبی از هم متمایز شده‌اند، این تمایز هم به لحاظ ابژه‌هایی است که باعث برانگیخته شدن این احساسات می‌شوند، و هم به لحاظ تأثیرات سوژکتیو آن‌هاست. از سوی دیگر در این اثر نسبت تمایلات انسان‌ها به امر زیبا و امر والا و تفاوت در احساسات اخلاقی و هم‌چنین پیوند آن با شخصیت انسان‌ها به دقت بررسی شده است. این بدان معناست که بسیاری از آرا و موضوعاتی که بعدها در دوره تفکر نقدی کانت به صورت نظریاتی منسجم و نظام‌مند درمی‌آیند، قبلاً در آثار پیشانقدی او کم و بیش موجود بوده‌اند و نطفه آن‌ها در آن دوران بسته شده است. به همین دلیل است که آلیسون در مقدمه کتاب‌اش اظهار می‌کند که مشاهدات را باید در راستای خط اصلی تفکر کانت به شمار آورد: «این اثر منحرف شدن [از خط اصلی] نیست، زیرا دغدغه‌ها [ی کانت] در باب سوالات مربوط به ذوق و موضوعات زیبایی‌شناختی ادامه دارد و می‌توان آن‌ها را در نسخه‌های بازمانده درس‌گفتارهایش در مورد انسان‌شناسی... ردیابی کرد» (Allison 2001: 2). آلیسون با ارجاع به حقیقت و روش^۵ گادامر می‌گوید که نزد متفکران قرن هفدهم و هجدهم در مفهوم ذوق عنصری دستوری وجود داشت که موجب می‌شد گزاره‌های ذوقی از کلیتی ذاتی برخوردار باشند. با توجه به این ویژگی قوه ذوق می‌توان نتیجه گرفت که ذوق «به قلمرو زیبایی‌شناسی محصور نمی‌شود، بلکه اخلاق را هم در بر می‌گیرد، یعنی در واقع هر قلمروی که در آن دستور یا معنایی کلی از راه موردی جزئی فهمیده شود» (Allison 2001: 1). از آن‌جا که کانت در مشاهدات اخلاق را مبتنی بر احساس می‌داند، به راحتی می‌تواند میان احساس اخلاقی و احساس زیبایی‌شناختی ارتباطی تنگاتنگ

بیاید. به نظر آلیسون، کانت با نسبت برقرار کردن میان احساس زیبایی‌شناختی و احساس اخلاقی به «طبیعت اجتماعی ذوق و ادعای تفکیک‌ناپذیری آن از کلیت» (ibid: 2) اشاره می‌کند که این خود می‌تواند نظریه‌ای در باب چیستی ذوق به شمار آید. در نتیجه نباید گفت: آثار پیشانقدی کانت را نمی‌توان از وجه فلسفی و نظری بررسی کرد و به کلی فاقد چنین ارزشی است. حتی این رأی در مورد ملاحظات هم که پر از جملات ناتمام و عقاید پراکنده است صحیح نیست.

ملاحظات صرفاً تعدیل یا بسط عقاید مطرح شده در *مشاهدات* نیست، بلکه تأثیر عقاید روسو بر کانت در آن دوچندان شده، که این با مطالعه دوباره دو کتاب *امیل*^۶ و *قرارداد اجتماعی*^۷ (۱۷۶۲) به دست آمده است. ردپای تأثیر روسو بر کانت چنان پررنگ است که در تفکر نقدی او نیز قابل پیگیری است. این تأثیرپذیری در نظریه اخلاق بیشتر خود را آشکار می‌کند. از این رو ذکر این نکته ضروری است که شکل ابتدایی بسیاری از مفاهیم و آرای مطرح شده در دوره نقدی را باید در *ملاحظات* جست، بدین اعتبار که آن‌چه بعدها در نظریه نقدی کانت «نقش منفی متافیزیک» نام گرفت برای اولین بار در این دست‌نوشته مطرح شد. از رهگذر همین نقش منفی متافیزیک است که کانت برای اخلاق جا باز می‌کند: صورت‌بندی اولیه امر مطلق، که از عناصر اصلی در فلسفه‌ی عملی و نقدی کانت است، در این اثر با این بیان مطرح می‌شود: «اراده انسان با خودش در تناقض می‌افتد اگر چیزی را اراده کند که مورد تنفر اراده‌ی کلی انسانیت باشد» (Kant 2012: 177). هم چنین در مورد ارزش ذاتی اراده خیر و آزادی نیز در این یادداشت‌ها اظهار نظر شده است. در نتیجه، دغدغه‌های کانت در این دو اثر پیشانقدی دغدغه‌هایی نیست که بعداً به‌تمامی کنار گذاشته شود، بلکه نقطه‌ی شکل‌گیری نظریه زیبایی‌شناختی و اخلاقی نقدی کانت را باید در همین دوره جست، هرچند که عقاید او در این دوره برای هدفی فلسفی به‌نگارش درنیامده باشند و روش غالب تجربه و مشاهده باشد. با آگاهی از مطالب گفته شده اکنون می‌پردازیم به نسبت امر والا و اخلاق در *مشاهدات*.

نسبت امر والا و اخلاق در *مشاهدات*

کانت در ابتدای این اثر عنوان می‌کند که احساس امر زیبا و امر والا از دسته احساسات عالی‌اند و این از آن رو است که می‌توان «به مدت طولانی‌تری بدون دلزدگی و خستگی از آن لذت برد، یا این که مستلزم قابلیت در روح است که هم زمان آن را درخور انگیزه‌های فضیلت‌مندانه می‌کند و یا این که نشانه‌ای از استعدادها و کمالات عقل است» (ibid: 14). با توجه به این سه ویژگی باید نشان دهیم کدام متعلق به زیبایی و کدام متعلق به والایی است. کانت در این اثر سه نوع متفاوت برای والایی تعریف می‌کند و همانند اندیشمندان پیش از خودش آن را احساسی مرکب به شمار می‌آورد. احساس امر والا می‌تواند همراه احساس «ترس»، «تحسین کردن در سکوت» و «زیبایی» باشد (ibid: 16). او برای هر کدام از این سه نوع مثال‌های خاص خودشان را ذکر می‌کند؛ مثلاً برای والای ترسناک از پدیده‌های طبیعی چون طوفان سرکش و دره‌های بسیار عمیق یاد می‌کند و برای والای شکوهمند که همراه با زیبایی است از هنر معماری و بناهای یاد بود مثال می‌زند: کلیسای سنت پیتر در رم، اما والایی نوع دوم، یعنی

والایی اصیل (Noble Sublimity)، که تحسین انسان در سکوت را برمی‌انگیزد ارتفاعات بسیار بلند، اموری چون دورنمای اهرام مصر را شامل می‌شود. این‌ها مثال‌هایی از اعیان خارجی است که کانت در بخش اول *مشاهدات* ذکر می‌کند و از این طریق دیدگاه مخاطبش را نسبت به انواع مختلف والایی گسترده‌تر می‌کند. سپس در بخش دوم که به بررسی صفات والایی و زیبایی در انسان‌ها اختصاص دارد، مفاهیم تازه‌ای در خصوص این نوع از والایی مطرح می‌کند که در فلسفه نقدی‌اش، هم در فلسفه عملی و هم در زیبایی‌شناسی، جایگاه تعیین‌کننده‌ای دارند و از این بخش به بعد است که می‌توان نسبت زیبایی و والایی را با اخلاق بررسی کرد.

کانت در ابتدای بخش دوم *مشاهدات* در جمله‌ای کوتاه اما مهم و صریح اظهار می‌کند: «کیفیات والا برانگیزاننده‌ی احترام‌اند، اما کیفیات زیبا برانگیزاننده‌ی عشق» (ibid: 18). احساس احترام که در نقد دوم انگیزه‌ی عمل به تکلیف (خود تکلیف نیز امری والا دانسته شده است) به شمار آمده است، در *مشاهدات* نیز کم‌وبیش همین نقش را ایفا می‌کند، اما کانت به همین صراحت از آن سخن نمی‌گوید. با این حال، در بخش اول همین اثر عنوان می‌کند: «امر والا تحت تأثیر قرارمان می‌دهد، اما امر زیبا مجذوبمان می‌کند» (ibid: 16) و در بخش دوم کمی بعد از آن که از مفهوم احترام سخن می‌گوید، این ویژگی والایی را با عباراتی تازه بازگو می‌کند: «کسانی که در آن‌ها این دو احساس [زیبایی و والایی] یکی شده است، متوجه خواهند شد که بیشتر از سوی والایی است که برانگیخته می‌شوند تا زیبایی» (ibid: 18). اما جمله کانت این‌جا تمام نمی‌شود و در ادامه در باب زیبایی می‌گوید: «اما بدون تنوع یا همراهی دومی، اولی خسته‌کننده می‌شود و نمی‌توان به مدت طولانی از آن لذت برد» (ibid). کانت معتقد است که احساس والایی کار بیشتری از قوای نفسانی می‌طلبد و بنابراین زودتر موجب خستگی می‌شود؛ روشن است که تحت تأثیر قرار گرفتن یا برانگیخته شدن نسبت به چیزی یا کاری نیروی بیشتری از آدمی می‌گیرد تا مجذوب امر زیبا شدن. با توجه به آن‌چه تاکنون گفته شد می‌توان پی برد که در تعریف کانت از احساسات عالی کدام ویژگی مربوط به امر زیبا و کدام یک مربوط به امر والا است. این که می‌توان به مدت طولانی و بدون دلزدگی از چیزی لذت برد، ویژگی امر زیباست، اما زمانی که پای فضیلت و برتری استعدادهای عقلانی به میان می‌آید، با اطمینان می‌توان گفت که مقصود کانت امر والا است، زیرا از یک سو به کار گرفتن عقل نیروی بیشتری از آدمی می‌طلبد و از سوی دیگر فضیلت‌مند شدن و داشتن احساس احترام به ذات انسان مفاهیمی جداناپذیرند که در ادامه به توضیح نسبت آن‌ها خواهیم پرداخت.

کانت برای روشن ساختن این نسبت عنصر کلیت در احساس را در مقابل انفعالات شخصی قرار می‌دهد و می‌گوید: «مهار انفعالات شخصی از راه اصول [امری] والا است» (ibid: 22). هرچند اصول از کلیت برخوردارند، اما کانت برای یادگیری آن‌ها قاعده و قانونی معرفی نمی‌کند، بلکه انسان را به احساس درونی خودش ارجاع می‌دهد:

این اصول قواعد نظری نیستند، بلکه آگاهی از احساسی‌اند که در قلب هر انسانی وجود دارد و ورای دلایل یا بنیادهای خاص همدردی و خوش‌قلبی

گسترش پیدا می‌کند. من بر این باورم که می‌توانم کل آن را با گفتن این جمله جمع‌بندی کنم که این احساس، احساس زیبایی و کرامت طبیعت انسان است. اولی بنیاد عاطفه‌ی کلی (Universal affection) است و دومی بنیاد احترام کلی؛ و اگر این احساس به عالی‌ترین کمال در قلب انسانی برسد، آن‌گاه چنین انسانی قطعاً حتی خودش را هم دوست می‌دارد و ارج می‌گذارد... (ibid: 24)

این عبارت بازگوکننده آن است که اصول رفتاری انسان باید از زیبایی و کرامت طبیعت او نشأت بگیرد و نه از حس هم‌دردی و خوش‌قلبی. وقتی کانت در این‌جا از زیبایی طبیعت انسان سخن می‌گوید منظورش عاطفه‌ای کلی است، یعنی آن‌چه «بنیاد شریک شدن در شوربختی دیگران را فراهم می‌کند، اما در عین حال بنیاد عدالت را نیز در خود دارد که طبق دستور آن باید از این عمل [هم‌دردی] چشم‌پوشی کرد» (ibid: 23). به عقیده کانت عاطفه کلی باید به‌صورت اصل درآید. تنها در این صورت است: «عشق به انسان‌های نیازمند سر جای خود باقی می‌ماند، اما اکنون از دیدگاهی بالاتر و در ارتباطی درست با تکلیف به‌منزله‌ی یک کل قرار می‌گیرد» (ibid). در نتیجه مقصود کانت از زیبایی ذات انسان را نباید احساس هم‌دردی‌ای دانست که «ضعیف و همیشه‌کور» است (ibid)، اما کرامت طبیعت انسان که بنیاد احترام است از کجا سرچشمه می‌گیرد؟ بهتر است قبل از آن که مستقیماً به‌سراغ پاسخ این سؤال برویم، انواع مختلف فضیلت را در این رساله بررسی کنیم.

کانت از «ارجمندی فضیلت» سخن به‌میان می‌آورد (ibid) و همچنین او معتقد است: «فضیلت راستین را تنها می‌توان به اصول پیوند داد» (ibid: 24). از سوی دیگر، در میان کیفیات اخلاقی «تنها فضیلت راستین والا است» (ibid: 22)، هرچه اصول کلی‌تر باشند از والایی بیشتری برخوردارند. مفهومی که در جملات بالا گره‌گشای نسبت والایی و اخلاق است، فضیلت راستین است، زیرا کانت از دو نوع دیگر فضیلت با نام‌های فضیلت‌خوانده و فضیلت کاذب سخن می‌گوید که هرکدام به‌ترتیب، به دلیل انگیزه پشت‌شان، یک قدم از فضیلت راستین و بنابراین از اخلاق و والایی دور می‌شوند.

کانت می‌گوید که دسته‌ای از صفات اخلاقی وجود دارند که دوست‌داشتنی و زیبايند و حتی تاجایی که با فضیلت هماهنگی دارند، اصیل به‌شمار می‌آیند؛ اما «درحقیقت نمی‌توان آن‌ها را بخشی از خلق‌وخوی فضیلت‌مندانه محسوب کرد»، سپس دلیل آن را این‌گونه توضیح می‌دهد: «قطعاً نمی‌توان حالت ذهنی‌ای را فضیلت‌مندانه دانست که سرمنشأ اعمالی است که فضیلت نیز بدان‌ها ختم می‌شود، اما به دلایلی که تنها به‌طور امکانی [و نه ضروری] موافق با فضیلت است، و بنابراین به‌اقتضای ذاتش اغلب نیز ممکن است با قواعد کلی فضیلت در تعارض بیفتد» (ibid). این‌گونه از اعمال که زیبا، و نه والا، به‌شمار می‌آیند مبتنی بر اصول نیستند، بلکه آن‌چه انگیزه‌ی این دسته از اعمال است، هم‌دردی و خوش‌قلبی است که از کلیت اصول برخوردار نیست اما به‌دلیل قرباتی که اعمال زیبا با فضیلت راستین دارند، کانت آن‌ها را فضیلت‌واره خوانده است. فضیلت‌خوانده یک قدم از والایی و اخلاق ناب دور است. از سوی دیگر، آن‌چه فضیلت کاذب خوانده شده، همان‌طور که از نامش پیداست، نسبت دورتری با اصول اخلاق دارد؛ زیرا

انگیزه‌ی انجام دادن این اعمال تنها حفظ ظاهر و جلب نظر مساعد دیگران است. بنابراین باید این اعمال را که صرفاً برای کسب آبرو و جلوگیری از شرمساری انجام می‌شوند، فضیلت کاذب نام نهاد، اما دلیل آن که کانت بر این نوع از اعمال نام فضیلت می‌گذارد، با آن که از روی اصول کلی انجام نمی‌شوند، از این قرار است: «مشیت الهی با علم به ضعف طبیعت انسان و نیروی کمی که احساس اخلاقی کلی بر بیشتر قلب‌ها اعمال می‌کند، این انگیزه‌های کمکی را به عنوان مکمل‌های فضیلت در ما قرار داده است» (ibid: 24). اکنون که دریافتیم فضیلت راستین از نظر کانت چه ویژگی‌ای دارد می‌توانیم به پاسخ این سؤال بپردازیم که کرامت طبیعت انسان در چه بخشی از وجود او ریشه دارد.

از نظر کانت به محض آن که عاطفه کلی در انسان «به کلیت مناسب خودش ارتقا پیدا کند، والا است» (ibid: 23). باتوجه به آن که کانت در میان کیفیات اخلاقی تنها فضیلت راستین را والا می‌داند و فضیلت از اصول نشأت می‌گیرد و اصول هرچه کلی‌تر باشند والاترند، می‌توانیم نتیجه بگیریم که کرامت طبیعت انسان در پای‌بندی او به اصول کلی ریشه دارد. بنابراین کلی‌ترین اصول در رفتار انسان‌هاست که احساس احترام را برمی‌انگیزد و امری والا است. از سوی دیگر تکلیف نیز که احساس احترام، انسان را به ادای آن برمی‌انگیزد، امری کلی و در نتیجه والا است. دانستیم که احساس زیباشناختی والا با مفاهیم اخلاقی‌ای چون اصل، فضیلت راستین، تکلیف و احساس احترام پیوند دارد، حال باید بررسی کنیم که این پیوند چه تبعاتی هم برای اخلاق و هم برای زیبایی‌شناسی دارد.

نتیجه‌ای که در ابتدا حاصل می‌شود این است که احساس اخلاقی و احساس زیباشناختی در این اثر به‌دقت از یکدیگر متمایز نشده‌اند. برخی مفسران با ارجاع به آن بخش از کتاب که در باب تعریف اصل است، چنین معتقدند که در *مشاهدات* «احساس اخلاقی که احتمالاً پایه و زمینه‌ی لازم برای فضیلت است، از احساس زیبایی‌شناختی به‌وجود آمده است، یعنی احساس زیبایی و والایی [کرامت] طبیعت انسان» (Clewis 2009: 39). ابتدای احساس اخلاقی بر احساس زیبایی‌شناختی بدین معنا است: «احساس اخلاقی انگیزه و معیاری است برای رفتار اخلاقی و نوع خاصی از احساس برای برانگیختن اعمال اخلاقی کافی است: اگر و تنها اگر عملی از روی احترام به کرامت و زیبایی ذات انسان انجام شود، از ارزش اخلاقی برخوردار است» (ibid: 52, 3). این بررسی ما را به این نتیجه می‌رساند که اخلاق در کتاب *مشاهدات* مبتنی بر عقل محض نیست؛ دلیل آن را می‌توان هم در پیشانقدی بودن اثر جست و هم در این که این رساله رساله‌ای فلسفی و نظری نیست و گرایش‌های عام‌نگر، مشاهده‌گرانه و تجربی در آن غالب‌تر است. درحقیقت اگر عاطفه‌ی کلی نسبت به نوع بشر اصل اخلاقی انسان واقع شود، آن‌گاه رفتار او «در نسبتی درست با تکلیف به‌منزله‌ی کل قرار می‌گیرد... و درعین‌حال بنیاد عدالت نیز می‌شود» (Kant 2012: 23). به‌گفته کانت، عاطفه کلی در کلی‌ترین شکل خودش امری والا است، از سوی دیگر، در میان صفات اخلاقی تنها فضیلت راستین والا است؛ بنابراین اساس اخلاق و اصول کلی آن و هر مفهومی که بر این اصول مبتنی است، یعنی فضیلت، بر عاطفه کلی استوار است و هر انسانی باید آن را در «قلب» خود بجوید (ibid: 24)، نه در عقلش. بدین ترتیب کانت در *مشاهدات* اخلاق را برحسب احساس تعریف می‌کند: احساس زیبایی و کرامت طبیعت انسان.

طبیعت تجربی اخلاق در این جا کاملاً واضح است و پاتریک فریرسون که مقدمه‌ای بر این رساله نگاشته، معتقد است:

«این بعد تجربی زمانی آشکارتر می‌شود که کانت از زنان و مردان به‌طور جداگانه صحبت می‌کند... طبیعت تجربی اخلاق در مشاهدات در این مورد نیز معنا پیدا می‌کند: ناتوانی کانت در تمایز نهادن میان شرح محتوای اصول اخلاقی و توجیه نیروی انگیزشی آن‌ها، یعنی فرق گذاشتن میان آنچه بعدها فلسفه‌ی اخلاق محض نامید و انسان‌شناسی اخلاقی.» (ibid: xviii)

کانت در *مشاهدات* «به ملاحظه‌ی ذوق‌ها و رسوم گوناگون انسان می‌پردازد و آن‌ها را فراهم‌کننده دسترسی بدون معضل به طبیعت انسان می‌داند» (Meld Shell & Velkley 2012: 1). به این ترتیب طبیعت در اخلاق *مشاهدات* نقش اصلی را ایفا می‌کند. هرچه انسان از طبیعت خود آگاهی بیشتری پیدا کند، اعمال او با اخلاق راستین پیوند نزدیک‌تری خواهد داشت. طبیعت انسان همان احساس زیبایی و ارجمندی ذات اوست که هر کسی آن را در سینه خود احساس می‌کند و نه «کششی که به بینش‌های عقلانی رفیع مربوط است... این احساس روی هم‌رفته بسیار ظریف‌تر از آن است که در طرح حاضر بگنجد. [این طرح] تنها به احساسات ملموسی که انسان‌های معمولی‌تر قادر به درک آن هستند اشاره می‌کند» (Kant 2012: 14). هدف کانت آن است که طبیعت انسان یا «احساس اخلاقی نهفته در سینه‌ی هر شهروند جوان» را از راه «تعلیم و تربیت» به «احساسی بالفعل» تبدیل کند (ibid: 62). این تعلیم و تربیت را نیز در بررسی احساسات زیبایی‌شناختی در میان انسان‌ها می‌جوید.

نسبت امر والا و اخلاق در ملاحظات

بعد از بررسی ارتباط احساس زیبایی‌شناختی امر والا و اخلاق در *مشاهدات*، اکنون این پیوند را در یادداشت‌های کانت بر نسخه شخصی این رساله مطالعه می‌کنیم. این یادداشت‌ها بین سال‌های ۱۷۶۴ تا ۱۷۶۶ نوشته شدند. در سال ۱۸۴۲ نخستین ناشر این قطعه‌ها گمان می‌کرد دست‌نوشته‌های کانت جرح و تعدیل‌های او در خصوص *مشاهدات* است به این قصد که نسخه دومی از آن آماده کند، اما برخی مفسران نظیر کلوویس معتقدند که دیدگاه درست درباره *ملاحظات* این است که آن‌ها «مجموعه‌ای از افکار و تأملات مستقل‌اند. گرچه هرگز نمی‌توانیم دلیل نوشتن این یادداشت‌ها بر نسخه‌ی شخصی *مشاهدات* به‌دست کانت را بفهمیم، اما قطعاً آن‌ها به‌منظور آماده‌سازی نسخه‌ی دوم نبوده‌اند» (Clewis 2009: 43, 2). کانت در *ملاحظات* با مطالعه دوباره آثار روسو دیدگاه‌هایی را مطرح می‌کند که نظرات ارائه شده در *مشاهدات* در مقابل آن‌ها ساده‌انگارانه می‌نماید. مثلاً؛ *ملاحظات* دست یافتن به طبیعت انسان از راه بررسی سلیق زیبایی‌شناختی دیگر آن قدر که در *مشاهدات* می‌نمود کاری ساده نیست. به بیان یکی از مفسران، کانت در *ملاحظات* «در پی چیزی است که «در تطابق با» طبیعت باشد، نه آن که کاملاً «در طبیعت» واقع شده باشد» (Meld Shell & Velkley 2012: 2). آن‌چه در *ملاحظات* بیشتر از هر موضوع دیگری جلب توجه می‌کند، تحول و بالندگی در نظریات اخلاقی کانت است در نسبت

با مشاهدات. این تحول و بالندگی را کانت مدیون نظریات روسو است. او بیش از بیست بار در این یادداشت‌ها از روسو یاد می‌کند. در مقدمه پاتریک فرایرسون آمده است که در ملاحظات معنای کلیت در اخلاق و اصول آن شکل کامل‌تری پیدا می‌کند و کانت «کلیت مبهم مشاهدات را پشت سر می‌گذارد و نزدیکی قابل توجهی با فرمول قانون کلی پیدا می‌کند که مطلقاً پیشین است و در بنیادگذاری آن را شرح می‌دهد» (Kant 2012: xxi). موضوع اخلاقی مهم دیگری که در مشاهدات اصلاً طرح نشده، آزادی است، اما مفهوم آزادی در ملاحظات جایگاهی کلیدی دارد، به این شرح آمده است: «آزادی در معنای صحیح آن را... اصل عالی تمام فضیلت و همچنین کل سعادت» می‌داند (ibid: 87).

کانت در تفاوت گذاشتن میان امر والا و امر زیبا در مشاهدات و ملاحظات یکسان عمل می‌کند و در آغاز ملاحظات از دو احساس سودمند «عشق» و «احترام» سخن به میان می‌آورد و می‌گوید که آدمیان این دو احساس را به ترتیب از راه «امر زیبا» و «امر والا» به دیگری منتقل می‌کنند (Kant 2012: 65). در تفاوت عشق و احترام هم آورده است: «می‌توان از کسی که برحق است متنفر بود، اما مجبوریم عمیقاً به او احترام بگذاریم» (ibid: 127). همانند آنچه در مشاهدات آمده بود، کانت معتقد است که اگر عشق انسان به هم‌نوعش به صورت احساسی کلی درآید، آن‌گاه این احساس برخوردار از چیزی «عالی و شریف» (High and noble) است، اما اگر این عشق تنها به انسانی خاص منحصر شود «واهی» (Chimerical) است (ibid: 83). از نظر او انسانی که بیش از حد به اشیا وابسته شود نمی‌تواند در سعادت هم‌نوعان خود سهمی داشته باشد، درحالی‌که فرد دارای «تمایلات والا چیزهای بی‌ارزش را نادیده می‌گیرد و از میان نقص‌ها به خوبی‌ها پی‌می‌برد» (ibid: 86).

کانت سپس در باب تفاوت نسبت والایی و زیبایی با اخلاق با صراحت تمام می‌گوید: «آنچه از قرار معلوم شریف و اصیل است شایستگی (Decency) است. آنچه ظاهراً شکوهمند است تالو دارد. آنچه ظاهراً زیباست آراسته است. زیبا یا دلنشین است یا قشنگ» (ibid: 91).

در مواردی که تا بدین‌جا از ملاحظات برشمردیم تفاوت چشمگیری با مشاهدات ملاحظه نمی‌شود، اما زمانی که کانت از وضع طبیعی (State of nature) و وضع تجملی (State of opulence) سخن به میان می‌آورد، پای مباحث جدیدی باز می‌شود. این دو اصطلاح که یادآور مباحث طرح‌شده از سوی روسو است، این معنا را می‌رسانند که وضعیت طبیعی وضعیت آزادی و برابری انسان‌ها است و در وضعیت تجملی نابرابری حکم‌فرمایی می‌کند و آزادی از میان رفته است. مفهوم آزادی، همان‌طور که پیش‌تر هم تذکر داده شد، نقش مهمی در یادداشت‌های کانت دارد. از رهگذر مفهوم آزادی است که او اهمیت مفاهیم دیگری چون فضیلت و اراده خیر را پیش می‌کشد. آنچه کانت از مفهوم آزادی مراد می‌کند، نقشی محوری دارد و می‌تواند برای روشن کردن نسبت والایی و اخلاق هم سودمند باشد.

کانت در ملاحظات از چهار معنای متفاوت آزادی سخن می‌گوید: اول، آزادی به معنای خودبسنده بودن، زندگی مطابق طبیعت و بی‌نیاز بودن از تجملات. دوم، آزادی به معنای سیاسی که همان آزادی تفکر و بیان است. سوم، آزادی به معنی حقیقی کلمه که آن را آزادی اخلاقی می‌نامد و بیان می‌کند: «آزادی در معنای درست آن (معنای اخلاقی و نه معنای مابعدالطبیعی) اصل عالی تمامی فضیلت

و همچنین تمامی سعادت است» (ibid: 87). آزادی اخلاقی همان آزادی از تمایلات جزئی خود انسان یا به سخن دیگر کمال اراده است: «اراده کامل است تا جایی که در تطابق با قوانین آزادی باشد. این آزادی بزرگ‌ترین علت خیر کلی است. احساس کمال اراده همان احساس اخلاقی است» (ibid: 158). چهارم، آزادی به معنای مابعدالطبیعی که آن را به علت‌العلل بودن تعریف کرده و عقیده دارد: «ما از برخی کمالات خودمان لذت می‌بریم، اما این لذت بیشتر می‌شود اگر خودمان علت [آن‌ها] باشیم. و بیش‌ترین لذت را می‌بریم اگر علتی باشیم که آزادانه عمل می‌کند» (ibid: 163). بعد از این که معنای اخلاقی و مابعدالطبیعی آزادی روشن شد، نکته‌ای که توجه را به خود جلب می‌کند این است که استفاده اخلاقی از اراده، یعنی به کمال رساندن آن، که به معنای آزادی اخلاقی است، زمانی متحقق می‌شود که اراده را به صورت مابعدالطبیعی - علت‌العلل - به کار برده باشیم. اکنون می‌توانیم بعد از پرداختن به معنای آزادی، معنای فضیلت را که متناظر با برخی از معانی آزادی است بررسی کنیم.

کانت در ملاحظات از دو معنای متقابل فضیلت سخن به میان می‌آورد که به ترتیب متناظر با معنای اول و سوم آزادی‌اند. معنای اول فضیلت سادگی بنا بر طبیعت است: «آن چه شر را آسان و فضیلت را دشوار می‌کند، در طبیعت نیست» (ibid: 96). کانت نسبت فضیلت با تمایلات را در وضع سادگی یا همان وضع طبیعی بررسی کرده و گفته است: «فضیلت مستلزم کشمکش با تمایلات طبیعی نیست، بلکه این‌گونه است که گویی شخص هیچ تمایلی غیر از تمایلات طبیعی ندارد» (ibid: 118)، اما کانت نکته جالب توجهی در مورد معنای اول فضیلت می‌گوید و آن این‌که: «در وضع سادگی فضیلت وجود ندارد. برای مردان حفظ تمایلات نیرومند و راستگویی و برای زنان محبت وفادارانه و تعریف و تمجید [کافی است]» (ibid: 108). اگرچه کانت مقصود خود را شفاف بیان نکرده است، اما با توجه به آن چه در باب معنای دوم فضیلت خواهد گفت و آنچه در مشاهدات آمده است، می‌توان گفت احتمالاً این معنا در بردارنده معنای حقیقی و مورد نظر او از فضیلت نیست.

سپس کانت عقیده محوری خود در باب فضیلت راستین را در این عبارت بیان می‌کند: «تمامی فضیلت بر احساسی ایدئال بنا شده است» (ibid: 169). او در این باره گفته: «قبل از فضیلت‌مند بودن باید بی‌عدالتی را از میان برد... کل فضیلت بدون این تصمیم غیرممکن است» (ibid: 168, 9). فضیلت در معنای دوم وضعیتی اخلاقی است که در آن احساسات جزئی و مادی کنار گذاشته می‌شوند؛ حتی اگر این دسته از احساسات مطابق با طبیعت باشند، باید از آن‌ها گذر کرد و به احساسی ایدئال دست یافت که متکی بر اصل کلی عدالت است. این همان معنای آزادی اخلاقی است که رهایی از تمایلات جزئی و عمل کردن طبق اراده‌ی کلی را در برمی‌گیرد. زمانی که انسان اراده جزئی خودش را مطابق اراده‌ی کلی و جهان‌شمول بداند، آنچه از طریق اراده‌ی کلی ضروری باشد، تکلیف (Obligation) است و عمل کردن به آن موجب تکامل اراده و تجسم آزادی اخلاقی است.

در مورد نسبت تکلیف و فضیلت باید بگوییم که با فضیلت به معنای دوم و همچنین با امر والاست که ارتباط پیدا می‌کند. فضیلت در معنای اول با برآورده ساختن تمایلات طبیعی هیچ منافاتی ندارد. تمایل هر قدر هم که طبیعی باشد با کلیت و ضرورت تکلیف نسبتی ندارد. بنابراین معنای دوم فضیلت است که

متضمن مفهوم تکلیف است، زیرا به معنی رهایی از تمایلات جزئی و عمل کردن طبق اراده کلی است. در باب نسبت والایی و تکلیف نیز باید بگوییم امر والا، همان‌طور که در *مشاهدات* نیز آمده است، همراه صفات درستکاری و صداقت درک می‌شود. این دو صفت اخلاقی از آن دست صفاتی‌اند که بر اصول کلی اتکا دارند و نمی‌توان آن‌ها را به نفع زمان‌ها یا افراد مختلف تغییر داد. بنابراین درستکاری و صداقت تکلیف اخلاقی‌اند، یعنی به‌گفته کانت در *ملاحظات* مطابق با اراده کلی به‌شمار می‌آیند. به همین دلیل است که کانت «عشق به حقیقت و درستی را بنیان تمامی فضیلت اجتماعی» (ibid: 170) می‌داند. در همین اثر او بیان می‌کند که زیبایی آن مقوله‌ای نیست که با تکلیف ارتباط داشته باشد: «درستی بیش‌از زیبایی از مقوله تکلیف است. بنابراین برای زیبا بودن باید تکلیف را کتمان کرد» (ibid: 151). در نقل‌قولی دیگر با همین مضمون آمده است: «اعمال زیبا و باشکوه عمدتاً از آن دست نیستند که به انجام دادن‌شان مکلف شده‌ایم. تکلیف نوعی نیاز اخلاقی است...» (ibid: 152). در نتیجه اگر زیبایی با تکلیف مرتبط نباشد، این والایی و تکلیف‌اند که از یک مقوله به‌شمار می‌آیند. بدین ترتیب در *ملاحظات* نسبت والایی و اخلاق از طریق مفاهیمی تازه‌ای چون آزادی اخلاقی، کمال اراده و تکلیف، که در *مشاهدات* مطرح نبودند، مشخص می‌شود.

با وجود این، کانت هنوز نتوانسته است در مبحث تمایز گذاشتن میان احساس لذت و درد و احساس اخلاقی پیشرفت واضحی نسبت به *مشاهدات* داشته باشد. او به صراحت قوه آزادی را با قوه لذت و درد تعریف کرده است. ابتدا در تعریف قوه لذت و الم گفته است: «قوه لذت و درد به‌طور کل احساس نامیده می‌شود» (ibid: 144)، سپس در باب نسبت احساس لذت و درد با آزادی اظهار کرده است: «احساس لذت و درد یا به چیزی مربوط می‌شود که نسبت بدان منفعلیم یا خودمان در مقام اصل فعال خیر و شر از طریق آزادی عمل می‌کنیم» (ibid: 164). در نتیجه با اتنا بر این نقل‌قول باید بگوییم که در زمینه تمایز گذاشتن میان احساس زیبایی‌شناختی و احساس اخلاقی پیشرفتی در *ملاحظات* صورت نگرفته است، هرچند بعضی از مباحث اخلاقی، مثل کلیت به سوی عقلی شدن گام برداشته‌اند. در این مقاله تلاش کردیم نسبت والایی و اخلاق در دوره تفکر پیشانقدی کانت را بررسی کنیم و چگونگی این نسبت را نشان دهیم. آنچه پیش‌از هر چیز در بررسی نسبت این دو امر در دوره پیشانقدی مهم است، این است که بدانیم هدف کانت از پرداختن به زیبایی‌شناسی هدفی عملی است. کانت در *ملاحظات* معتقد است که در جوامع مدنی امروز که تجمل روزبه‌روز در حال افزایش است، تنها آموزش و پرورش از نوع روسویی می‌تواند موجب شکوفایی دوباره جامعه شود. او به‌دنبال پدیدآوردن نظریات جدید در این حیطه نیست، بلکه مقصودش از راه‌های عملی برآورده می‌شود: «نظروزی ضرورت محض نیست... حقیقت به‌خودی‌خود هیچ ارزشی ندارد، فرقی نمی‌کند که عقیده‌ی وجود جهان‌های بسیار درست باشد یا غلط. صدق و صداقت را نباید با یکدیگر آمیخت.» (ibid: 187).

نتیجه‌گیری

والایی و اخلاق در تفکر پیشانقدی کانت و در دو اثری که بررسی کردیم از طریق مفاهیمی مثل مهار کردن تمایلات از راه اصول، فضیلت راستین و عاطفه کلی - در *مشاهدات* - و مفاهیمی جدیدی چون آزادی اخلاقی، اراده کلی و تکلیف - در *ملاحظات* - با یکدیگر نسبت می‌یابند. این نسبت در دوره نقدی هم کم‌وبیش با برخی از مفاهیم نام برده برقرار می‌شود، اما آنچه تفاوت میان این دو دوره را برجسته می‌کند این است که در تفکر پیشانقدی زیبایی‌شناسی و اخلاق در ارتباط با یکدیگر تعریف می‌شوند و جدا از هم نیستند؛ درحالی‌که در تفکر متأخر کانت، با نوشته شدن نقدهای دوم و سوم جدایی این دو مقوله از یکدیگر محرز است. به عبارت دیگر در تفکر نقدی قوه لذت و الم و قوه میل از هم متمایزند و قوه حکم و قوه عقل هر کدام بر اصل پیشین خاص خود ابتدا یافته‌اند. در نتیجه، زیبایی‌شناسی، که مربوط به احساس لذت و الم است، و اخلاق، که مبتنی بر عقل عملی است، دو رشته مجزا به شمار می‌آیند. علت آن که چنین تمایزی در تفکر پیشانقدی وجود ندارد، این است که اخلاق در این دوره بر عقل عملی محض مبتنی نیست، بلکه مبتنی بر نوعی احساس است که در قلب هر انسانی مخفی است و در *مشاهدات* احساس زیبایی و کرامت (والایی) طبیعت انسان نامیده شده که هر دو احساساتی زیبایی‌شناختی به شمار می‌آیند. این احساس در کلی‌ترین حالت آن، زمانی که در نسبتی درست با تکلیف قرار بگیرد عاطفه کلی نامیده شده است. از سوی دیگر زمانی که کانت می‌خواهد نسبت احساس امر زیبا و امر والا را با خلق و خوی انسان بررسی کند، این عبارت را به کار می‌برد: «احساسات ناظر به امر والا و امر زیبا را، مخصوصاً تا آن اندازه که احساساتی اخلاقی‌اند در نظر بگیرد» (ibid: 27). به بیان موجز، در *مشاهدات* از سویی اخلاق با زیبایی‌شناسی تعریف می‌شود و از سویی دیگر احساسات زیبایی‌شناختی اخلاقی در نظر گرفته می‌شوند. در *ملاحظات* نیز، همان‌طور که گفته شد، به دلیل تأثیر واضح‌تر روسو بر کانت، در اخلاق تحولات و پیشرفت‌های قابل ملاحظه‌ای مشاهده می‌شود، مثلاً مفهوم کلیت مشخص‌تر می‌شود و مفهوم آزادی جایگاه ویژه‌ای پیدا می‌کند. با این حال، همان‌طور که کمی پیش گفته شد زمانی که کانت از احساس اخلاقی سخن می‌گوید نمی‌تواند تمایز روشنی میان این احساس و احساس لذت و درد ایجاد کند. با وجود آن که در تفکر پیشانقدی کانت چنین تمایزی هنوز طرح‌ریزی نشده و نسبت احساس زیبایی‌شناختی امر والا با امر اخلاقی نسبتی استعلایی و سیستماتیک نیست، اما می‌توان تلاش کانت را در جهت گام برداشتن به سوی تفکر نقدی‌اش به حساب آورد. مثلاً زمانی که در *مشاهدات* فضیلت راستین را براساس اصول کلی تعریف می‌کند (هرچند اصول قواعد نظری نباشند) و بر کلیت آن‌ها تأکید فراوان می‌ورزد، بنیان‌های فلسفه عملی متأخر او را در ذهن زنده می‌کند. یا وقتی به طبیعت زیبا و دارای کرامت انسان اشاره می‌کند آن مفهومی در *بنیادگذاری مابعدالطبیعه‌ی اخلاق*^۸ را تداعی می‌کند که شخص انسان را در نفس خویش غایت به حساب می‌آورد. به همین ترتیب در *ملاحظات* نیز زمانی که از آزادی اخلاقی سخن می‌گوید و آن را معنای راستین آزادی و اصل فضیلت برمی‌شمارد، معنایی از والایی را در نقد سوم یادآوری می‌کند که در آن انسان اراده = خود را برتر از هر نیرو و تمایل طبیعی می‌داند.

خلاصه آن که مطالعه این دسته از آثار دوره پیشانقدی که با هدف پرورش نیروهای اخلاقی و زیبایی‌شناختی در انسان‌های عادی به نگارش درآمده‌اند، می‌تواند پیش‌زمینه‌ای برای مطالعه فلسفه عملی و زیبایی‌شناسی دوره نقدی باشد.

پی‌نوشت‌ها

1. Critique of Judgment (1790)
2. Observations on the feeling of the beautiful and sublime (1764)
3. Remarks in the Observations of the Feeling of the Beautiful and Sublime (1765)
4. Elements of Criticism
5. Truth and Method (1960)
6. Emile, or On Education
7. The Social Contract, or Principles of Political Right
8. Grounding of the Metaphysics of Morals (1785)

References

- Allison, Henry (2001) *Kant's Theory of taste*, New York: Cambridge University Press.
- Clewis, Robert (2009) *The Kantian Sublime and the Revelation of Freedom*, New York: Cambridge University Press.
- Kant, Immanuel (2005) *Notes and Fragments*, Translated by Curtis Bowman; Paul Guyer; Frederick Rauscher, New York: Cambridge University Press.
- Kant, Immanuel (2007) *Anthropology, History, Education*, Edited by Gunter Zoller and Robert B. Louden, Cambridge: Cambridge University Press.
- Kant, Immanuel (2012) *Observations on the Feeling of the Beautiful and Sublime and Other Writings*, Edited by Patrick Frierson; Paul Guyer, New York: Cambridge University Press.
- Meld Shell, Susan; Richard Velkley (2012) *Kant's Observations and Remarks: A Critical Guide*, Cambridge: Cambridge University Press.
- Rayman, Joshua (2012) *Kant on Sublimity and Morality*, Cardiff: University of Wales Press.
- Shaw, Philip (2006) *The Sublime*, London; New York: Routledge.
- Zammito, John (1992) *The Genesis of Kant's Critique of Judgment*, Chicago; London: The University of Chicago Press.